

Religie is meer dan psychologie

Religie

door Tjerk de Reus

Religie mag weer, zeien men een jaar of vijftien geleden, met een beetje opluchting. Sinds 1960 waren religie en godsdienstigheid steeds meer uit de gratie geraakt, maar in de jaren negentig zou zich een ommekeer hebben voltrokken. Wat die ommekeer precies betekende, is de vraag, evenals wat het opleverde. Na 2001 raakte religie besmet met politiek en oorlogsvoering, zodat je ook moet spreken van een nieuwe afkeer van religie, naast de nieuwe openheid. Religie is vandaag een belangrijk thema, dat negatieve én positieve connotaties heeft. Het maatschappelijke krachtenveld waarvan religie een speelbal lijkt, heeft intussen wel effecten naar terreinen die minder sterk afhankelijk zijn van de luimen van de burgers. Bijvoorbeeld het veld van de kunsten, waar meer aandacht is ontstaan voor religieuze inspiraties van kunstenaars. Het geldt ook voor het terrein van de biografie. Er verschijnen met grote regelmaat biografieën van politici, zakenmensen, kunstenaars en literaire auteurs. Over het nut van de religieuze factor in dergelijke biografieën verscheen een bundel opstellen, waarin duidelijk wordt dat je een mensenleven veel beter kunt peilen als je religieuze motieven en inspiraties serieus neemt.

Hoewel dit boek door vakmensen – biografen – geschreven is, is de betekenis ervan heel concreet. Want wie een biografie leest van Michiel de Ruyter, heeft er recht op te weten hoe het gereformeerde geloof hem motiveerde. Een biograaf die dit niet belangrijk vindt, miskent essentiële

aspecten van De Ruyters leven. Maar hoe logisch dit ook klinkt, door de 'verlichte' cultuur in Nederland sinds vooral de jaren zestig, was het vrij normaal en zelfs wenselijk om religie buiten beeld te houden; het zou hoogstens 'spel' kunnen zijn en in het slechtste geval een ziekteverschijnsel. Hans Renders, hoogleraar bio-

Het was vrij normaal en zelfs wenselijk om religie buiten beeld te houden

grafiekunde aan de universiteit te Groningen, is een van de samenstellers van dit boek en hij geeft ruiterlijk toe dat hij in zijn grote biografie van Jan Hanlo (1912-1969) meer aandacht had moeten schenken

aan Hanlo's katholieke geloof: 'Kijk ik nu naar Hanlo, bijna twintig jaar nadat ik met dat onderzoek ben begonnen, dan zou ik religie waarschijnlijk veel prominenter hebben benut als interpretatiekader.' In zijn bijdrage laat Renders onder meer zien hoezeer Hanlo's kunstzinnige ideeën beïnvloed werden door de katholieke filosoof Jacques Maritain.

Het boek opent met een hoofdstuk over Frederik van Eeden. Jan Fontijn, die een biografie in twee delen over hem publiceerde, legt uit hoe groot de betekenis van religie in het leven van Van Eeden was. Hij groeide op in een gezin met tweespalt: zijn moeder was traditioneel kerkelijk, zijn vader was een vrijdenker. Gedurende zijn levensloop was Van Eeden geboeid door allerlei religieuze vormen, van spiritisme tot mystiek. Een paar jaar voor zijn dood trad hij toe tot de katholieke kerk. Fontijn schrijft: 'Biografieën zijn bij uitstek geschikt om aan te tonen hoe religie invloed-

heeft op verschillende facetten van het menselijk bestaan.' De betekenis van religie valt moeilijk te overschatten: 'Zij kan samenhang en betekenis geven aan een leven, aan alles wat een mens doet, denkt en voelt, en kan de dood tot een bevrijding maken. Religie kan ook mensen doen vertwijfelen, angstig, hysterisch of fanatiek

Hij stond voor de taak Kuyper te peilen in diens religieuze gedrevenheid

maken, en bang maken voor de dood. Religie is gevoel van morele onvolmaaktheid, van volstrekte afhankelijkheid (Schleiermacher), van hunkring naar innerlijke vrede, van hulpeloosheid, religie is, kortom, emotie.'

Psychologie

Het is de vraag of dit laatste niet te kort door de bocht is: alsof religie een emotie zou zijn. Wat bij die emotie hoort is toch ook een religieuze voorstelling, ofwel een bepaald type 'inhoud'. De religieuze emotie kan cirkelen rond beelden, of juist rond inzichten, waarvan de individuele gelovige beseft dat ze hem te boven gaan. De achterliggende vraag is of je religie met alleen psychologie in beeld kunt krijgen. Jeroen Koch, de Kuyper-biograaf, stelt deze vraag expliciet. Die speelde hem parten bij het begrijpen van de religieuze levensloop van Kuyper. Hij deelt zelf niet het geloof van

Kuyper, maar stond wel voor de taak zijn held te peilen in diens religieuze gedrevenheid. Koch schrijft: 'wie niet aan de buitenkant van zijn hoofdperson wil blijven staan, maar het geloof niet beleeft op de manier waarop zijn object van studie dat deed, kan niet zonder zo'n psychologische verklaring. De vraag is vervolgens of hij, wanneer hij gaat psychologisieren, recht kan doen aan zijn hoofdpersoon en aan diens geloofsvertuigingen. Is religie wel te reduceren tot psychologie?' Koch verwijst naar de beroemde Amerikaanse godsdienstpsycholoog William James, die stelde dat religie de psychologie overstijgt. Met andere woorden: religie is meer dan een psychologisch te duiden emotie.

Het boek bevat verder opstellen over Domela Nieuwenhuis, Gorter, koningin Wilhelmina, Gezina van der Molen en anderen. Erik Borgman, theoloog, schrijft in de afsluitende opmerkingen aan het slot van het boek dat in vrijwel alle levensverhalen die hier ter sprake komen aan het licht treedt dat hoezeer religie een sturend element is: 'Niet in isolatie en meestal niet in de statische overgeleverde vorm, maar religieuze tradities en praktijken zijn belangrijk voor de oriëntatie van mensen, voor wat zij zich voorstellen bij een 'goed leven' en voor hetgeen zij zich inzetten – en in welke zin en in hoeverre.'

i Biografie & religie. De religieuze factor in de biografie. Mirjam de Baar e.a. Uitgeverij Boom, 19,90 euro

Achterberg en Nijhoff

Voorbeelden van twee grote Nederlandse auteurs die ten onrechte op afstand van religie zijn gezet, zijn Gerrit Achterberg en Martinus Nijhoff. Wim Hazeu schreef zijn Achterberg-biografie (1988) met de expliciete intentie de dichter te begrijpen buiten de kerkelijk geijkte begrippen van schuldbesef en vergeving, terwijl er tal van aanwijzingen zijn dat Achterberg affiniteit had

en hield met het orthodoxe geloof. Ook ten aanzien van de dichter Nijhoff zijn verwoede pogingen gedaan hem los te weken van het christendom, met als gevolg dat zowel zijn medewerking aan de nieuwe psalmberijming als zijn Bijbelse leken spelen buiten beeld raakten. Hopelijk zal in een toekomstige Nijhoff-biografie een en ander worden rechtgezet.